

KADININ ÜCRET KARŞILIĞI ÇALIŞMASI KONUSUNDA DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU'NA GELEN SORULAR

Zekiye DEMİR*

Öz

Kadının çalışması ve bu çalışmanın bireysel ve toplumsal değeri üzerine tartışmalar, insanlık tarihi ile yaşıttır. Sanayi devriminden sonra, kitlesel üretim ve ulus ötesi savaşlar, hem kadın işgücü arzının hem de talebinin artmasına neden olmuştur. Ardından kadın işgücü kamuya açılmış ve kadınlar ücretli iş için evlerinden dışarı çıkmışlardır. Dünyadaki bu eğilim Türkiye'de de benzerdir. Ancak, kadınların işgücüne katılım koşulları ile ilgili tartışmalar halen devam etmektedir. Bugün, Türk toplumunda kadınların ev dışında ücretli işler için çalışabileceği, yaygın olarak kabul görmektedir. Bununla birlikte, kadının çalışmasına yönelik bazı karşıt görüşler de dikkat çekmektedir. Bu konudaki fikirler, geleneksel değerler ve dini anlayışla ilgili olarak değerlendirilmekte; kadınların ev içindeki sorumlulukları ve ev dışında çalışmanın dini kurallara uygunluğu tartışılmaktadır. Bu çalışmada, kadının çalışması konusunda Din İşleri Yüksek Kurulu'na gelen sorular sosyolojik bakış açısı ile incelenmiş, konunun erkek ve kadın perspektifinden nasıl farklılaştığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Çalışma Hayatı, Kadının Çalışması, Türkiye'de Kadın, Diyanet.

* Doç. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, zekiyedemir@gmail.com ORCID: 0000-0003-4009-7751

The Questions About Female Paid Work to the High Council of Religious Affairs in Turkey

Abstract

Discussions on women's work and its private and social value have begun with the history of mankind. But until the Industrial Revolution, great differences between men and women labour haven't been emerged. After that revolution, as most of values, the worth of women's work has changed.

After the Industrial Revolution, mass production and transnational wars have resulted rising both for supply and demand of female labour forces. Then female labour force has come into public area and women have got out from their households for paying jobs. This trend has been similar in Turkey, too. However, discussions about the conditions of women participation in labour force have been continuing.

Today, in Turkish society, some surveys show that it is widely accepted that women can work outside the home for paying jobs. The ratio of those saying "women can work outside of their home is acceptable and favourable" reached 85% of the population. But there are still some opposite views. Some opponents concern for traditional values, some others for religious understanding. The main issue is managing domestic responsibilities of women in the household and imagined rules of religion on working outside of the home. In this study, the questions about these issues asked for to the High Council of Religious Affairs in Turkey are embraced within the context of how issues are differentiated from male and female perspectives.

Keywords: Woman, Working Life, Women's Work, Women in Turkey, Religious Affairs.

Summary

We do not come across cases such as "the working of men", "work life of men" as an issue or problem in the academic life or daily life. However, one may come across many studies on the working of women and their work life. That working women has become a subject has been introduced to the agenda with the industrial society. On the other hand, women have been working together with men since the creation of human beings. So, why has this been introduced to the agenda with the industrial society? Because with the beginning of the Industrial Society, labour has ceased to be centred by the household and labour only started to be deemed as valuable if it created income.

Today, even in daily language, working of women is seen as identical with working for wages. Women are not considered to be working women when they look after their children, but they are seen as “working” when they look after other women’s children at a crèche, they are not considered to be working when they teach their own children..

Industrialisation and world wars have made it sort of compulsory for women to work outside of the home and for wages, similar to what had happened in the rest of the world. Women entering the labour force started with the Balkan Wars. The Red Crescent trained women in groups to serve in the Balkan Wars and women began to work as nurses, cooks, tailors, janitors and civil servants in return for wages. .

Today women work in labour force in many different areas both in the public and private sectors. However, the ratio of employment for women is still less than that of men (TÜİK, 2018). Women working outside the home for wages have been debated for different reasons. This topic continues to be controversial. But the working of women has been internalised by the society although not as much as the working of men. According to the latest data of TÜİK, 85% of the Turkish society, that is, 4 out of every 5 men stated that they approved of women working (TÜİK, 2017). According to these data, it can be seen that 15% of the society disapproves of the working of women.

In Turkey, the High Council of Religious Affairs is one of the major institutions to which people who have religious concerns and questions apply. The High Council of Religious Affairs is the highest organ of the Directorate of Religious Affairs engaged in decision and consultation in religious matters. The first among its duties is “answering religious questions”.

According to the latest data (2015) obtained from the platform of providing religious information on the official web site of the Council, 27659 questions were received within the year. These questions were grouped under various headings. There were 2958 questions related to “family life” among these. There are 28 subheadings within the family life heading. One of these subheadings is “the working of women”.

The Council received a total of 31 questions related to the working of women in one year. All of these questions were on women working for wages. There were no questions on working in social responsibility institutions such as foundations and associations, working at home or working as a family worker free of charge and similar work.

84 • KADININ ÜCRET KARŞILIĞI ÇALIŞMASI KONUSUNDA DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU'NA GELEN SORULAR

The fact that 31 questions were received in one year should not be interpreted as the topic being unimportant but that the subject has been internalised by the society. Even though the number of questions was few, it will be useful to analyse the questions that were received.

58% of the questions on the topic of working of women were asked by women and 42% of them were asked by men. When we look at the total of the questions received by the Council, the questions about family life and the working of women, the ratio of women's questions increase as we go for the general to the specific.

The questions generally focus on to the following:

- Who would have the right to use women's income, that is, who would own the right of disposition on women's income,
- Whether women need the permission of their spouses in order to be able to work,
- Whether women working for wages outside of the home would be halal and/or haram (i.e. lawful/unlawful according to Islamic law).

In conclusion, it is seen from the questions received by the High Council of Religious Affairs that there is no hesitation with regards to women working in gardens, fields and work inside the home while there are some hesitations and questions when it comes to working for wages. These questions and hesitations focus on the topics of who owns the right of disposition of women's income (in the case of married men, even though they have a positive attitude towards their wives' working), and whether the permission of the husband is required in order to be able to work for wages and on the subject of who has the responsibilities to earn a livelihood for the household (in the case of women). In addition, when we look at the questions, it is seen that the subject has both religious and cultural dimensions.

Giriş

'Erkeğin çalışması', 'erkeğin çalışma hayatı' gibi konular hem akademik, hem de günlük hayatta bir konu veya sorunsal olarak karşımıza çıkmaz. Oysa kadının çalışması ve çalışma hayatını konu edinen neredeyse ayrı bir literatür söz konusudur.¹

¹ Bu ayırım yapılırken erkeklerin çalışma hayatına dair akademik ilginin olmadığı değil, çalışma hayatı denildiğinde bunun ağırlıklı olarak erkeklerin çalışma hayatı kastedildiği için kadınlar söz konusu olduğunda bunun ayrıca vurgulanması gerektiğine işaret edilmektedir.

Çalışma denildiğinde kadın erkek hatta çocuk ayırımı gözetmeden insanlıkla yaşıt bir faaliyet alanından bahsetmekteyiz. Çalışma hayatında kadın ve erkek ayırımının kristalleşmesi ücretli çalışmayla birlikte ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi, kadının çalışmasının değerlendirilme biçiminin değişime uğramasıdır. Şöyle ki, kadın her dönemde ve her toplumda çalışmakta yani toplumsal üretime katkıda bulunmaktadır. Avcı ve toplayıcı toplumlarda erkekler avlanırken kadınlar yenilebilir, kullanılabilir bitkiler toplamaktadır. Tarım toplumlarında yine erkekler çalışırken kadınlar da erkeklerle birlikte tarımsal üretime katılmış, bağda bahçede çalışmış, bu arada tabii ki ev işlerini de çekip çevirmişlerdir. Tarım ve sonrası geleneksel toplumlarda da evde tezgâhı olan, burada halı, kilim, giyecek dokuyan kadınlar vardır. Kısaca sanayi öncesi üretim yöntemlerinde kadın ve erkeğin üretkenliğinde biri lehine diğeri aleyhine pek de önemli bir sapma bulunmamaktadır (Demir 2014: 48).

Sanayi toplumu ve sonrasında bu durum köklü bir değişme uğramıştır. Zaten sanayi toplumunun oluştuğu 18. yüzyıl, tarihte “en çok değişen” ve “en çok şeyi değiştiren” bir yüzyıl olarak değerlendirilmektedir. Bu değişmelerden birisi de kadının çalışma yaşamına katılma biçimindeki değişimdir (Kocabıyık ve Gökkaya 2005: 197). Bu yüzyıldan itibaren üretim ve işgücünün kullanımı ev merkezli olmaktan aşamalı olarak uzaklaşmış, yaygın biçimde ücretli emek ortaya çıkmıştır. Yani kadının o zamana kadar ev merkezli emeğinin değeri paraya dönüştürülmezken sanayi toplumuyla birlikte emeğinin karşılığı parayla (ücrete) ölçülür ve değerlendirilir hale gelmiş, paraya dönüştürülemeyen (ücretlendirilmeyen) emek görece toplumsal değer kaybına uğramıştır. Kadının çalışma hayatındaki yeri ve konumundaki ana kırılma böyle başlamıştır. Bu yüzyıldan itibaren kadının çalışma hayatındaki konumuna ve emeğinin değerine bakış da köklü biçimde değişime uğramıştır. Bundan böyle kadının ev içi sorumlulukları, ev içi emeği, ev dışı emeği ve iş gücü oluşu, çalışma şartları, ücret eşitsizliği, anneliği, ekonomideki yeri ve önemi vs. gibi konular gündemde yerini almaya başlamıştır.

Günlük dilde bile çalışma ile ücretli çalışma özdeşleştiği için bir kadının günlük evdeki emeğinin karşılığı asgari ücretle çalışan birinin kazancına denk olsa da, gönüllü kuruluştaki ücret almaksızın gece gündüz çalışsa veya buna benzer işler yapsa da bu kadın, ‘çalışan kadın’ kategorisinde değerlendirilmemektedir. Kadın kendi çocuğuna baktığında çalışan kadın değil, bir kreşte başkalarının çocuğuna baktığında; kendi çocuğuna ders verdiğinde değil bir okulda öğretmen olduğunda, kendi evinin yemeğini pişirdiğinde değil, bir firmanın aşçısı olduğunda çalışan kadındır artık. Kısaca sanayi toplumundan

sonra “çalışan kadın” denildiğinde parasal kazanca dönüştürülebilen bir işte çalışan kadın kastedilmektedir. Bu çalışmada da çalışan kadın nitelemesi, günlük dildeki kullanımıyla çoğunlukla ev dışında emeğini ve zamanını maaş, ücret, kazanç ile takas eden kadını ifade etmektedir. Bunu hatırlatmak için bazı kullanımlarda kadının çalışması tırnak içine alınmıştır. Yoksa kadınlar da erkekler gibi her zaman toplumsal hayatın devamını sağlayan mal ve hizmetlerin üretiminde mütemediyen çalışmaktadırlar.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kadının çalışma hayatı ile ilgili, ülkemiz özelinde kısa bir özet yapılacak ikinci kısımda da Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna² kadının çalışması ile ilgili gelen sorular değerlendirilecektir. Çalışmanın ilk bölümü betimleme, ikinci bölümü anlamaya çalışma (DİYK gelen sorular üzerinden söylem analizi yapıp soruların kümelenildiği konuları görme ve anlama) yöntemiyle yazılmıştır.

1. Türkiye’de “Kadının Çalışması”

Türkiye’de kadının çalışması konusu, genel olarak dünyadaki gelişmelerle belli noktalarda benzer, bazı noktalarda farklılaşan bir seyir takip etmiştir. Bu tarihi sürecin kısaca açıklanması konunun anlaşılmasına katkı sunacaktır.

Kısa Bir Tarihi Seyir

18. yüzyılda başlayan Sanayi Devrimi, sadece yeni buluşlar ve üretimin artmasını sağlamamış, aynı zamanda toplumsal dokuyu ve ekonomik yapıyı değiştirmiştir. Ardından gelen dünya savaşları ve ekonomik krizler kadının ev dışında ve ücret karşılığı çalışmasını zorunlu hale getirmiştir. Avrupa’da başlayan bu gelişmeler, önce Osmanlı’da, sonra Osmanlı’nın mirasçısı olduğu Türkiye Cumhuriyeti’nde benzer bir seyir izlemiştir.

Osmanlı döneminde kadının ev dışında çalışma durumuna bakıldığında daha çok kırsal alanda ücretsiz aile işçisi olarak tarımsal üretime katıldığı görülmektedir. Tanzimat ile başlayan süreçte ise kentli ve ekonomik olarak iyi düzeydeki gayrimüslim kadınlar özellikle okullarda, kentte düşük gelirli kadınlar atölyelerde, kırsal kesimde ise genellikle evlerinde halı kilim dokuyarak ücret karşılığı ile çalışma hayatına adım atmışlardır (Önder 2013: 38).

² Makalenin bundan sonraki kısmında Din İşleri Yüksek Kurulu, DİYK veya Kurul olarak kısaltılacaktır.

Kadınların kitlesel olarak çalışma hayatına girmesi ise Balkan Savaşları ile başlamıştır. Kızılay, o dönemki adı ile Hilal-i Ahmer, kadınları gruplar halinde Balkan Savaşlarında hizmet vermek için eğitmiş ve kadınlar hemşire, aşçı, terzi, müstahdem, memur olarak ücret karşılığı çalışmaya başlamışlardır. Balkan Savaşından sonra ortaya çıkan I. Dünya savaşı sırasında kadınlarla orduda ihtiyaç duyulan işler arasındaki koordineyi sağlamak amacıyla ‘Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’ adında bir dernek kurulmuş (Çitçi 1982: 122-129), bu dernek 1916 ve 1923 yılları arasında faaliyette bulunmuştur. 1915 Balkan Savaşı sırasında erkeklerin orduya katılması neticesinde azalan işgücünü takviye etmek amacıyla başlayan kadını işgücüne katılım, I. Dünya, İstiklal, II. Dünya Savaşları ile giderek artmıştır (Berber ve Eser 2008: 3).

Savaşlarda kadınların işgücüne katılmasında hem arzın hem de talebin etkili olduğu görülmektedir. Bazı kadınlar orduda çalışmayı bir vatan borcu bilip vatan sevgisi ile çalışırken; bazıları ailesini geçindirmek amacı ile çalışmaya başlamıştır. Savaşlar erkek işgücünü piyasadan çekerken, kadın işgücünün piyasalara girişini kolaylaştırmıştır. Savaş esnasında işgücüne katılan kadınların önemli bir kısmı, savaş sonrası çalışmaya devam etmişlerdir (Özer ve Biçerli 2003: 58).

1950’li yıllara kadar kadın işçilerin faaliyet alanları birbirine benzerlik göstermektedir (Makal 2010: 25). 1950’lerde sanayileşme ve bunun doğal sonucu olarak köyden kente göç hızlanmıştır. Daha önce kırsal kesimde tarım işçisi olarak *çalışan* kategorisinde kaydedilen kadınlar, kente göçle beraber bu sıfatlarını kaybetmişlerdir. Bunun neticesinde çalışan kadın oranında düşüş gözlenmiştir. Çünkü kente göç eden ve sanayi ya da hizmet sektöründe çalışmasını sağlayacak eğitimden yoksun olan kadınlar, işgücüne katılma yönünde ilerleme gösterememişlerdir (Korkmaz ve Alacahan 2013: 889). Böylece 1950’lerin ortalarından başlayarak 2004 yılına kadar, köyden kente göçün bir sonucu olarak tarım işgücünden çekilen kadınların toplam işgücü piyasasındaki payları sürekli düşmüştür (Önder 2013: 45).

1950’lerden sonra kadınların eğitimlerinin yükselmesine paralel olarak çalışma alanları çeşitlenmektedir. Öğretmen, mühendis, avukat, doktorluk gibi itibarlı mesleklerde sayıları artan kadınlar, özellikle 1980’li yıllardan sonra girişimcilik alanlarında da yer almaya başlamışlardır (Önder 2013: 41). 1980’li yıllardan itibaren çalışan kadın profilinde bazı değişimler görülmüştür. Bu yıllardan itibaren ülkenin gündemine başörtülü çalışan kadınlar girmeye başlamıştır. Önce eğitim sonra da çalışma hayatında sıkıntılı günler yaşayan

başörtülü kadınlar³ ülke gündemine gelmeye, kamusal ve özel çalışma alanlarında varlıklarından bahsedilmeye başlamıştır.⁴

Günümüzde gerek kamusal gerekse özel sektör çalışma hayatında çok farklı alanlarda oldukça başarılı kadınları görmek mümkündür. Kadınlar yönetici, girişimci ve farklı düzeylerde olmak üzere finans, perakende, eğitim, hukuk, tekstil, gıda, tarım, medya, turizm, enerji, ulaşım, inşaat ve danışmanlık gibi pek çok sektörde giderek artan oranda çalışmaktadır (Erkek ve Karagöz 2009: 9). Kadınlar en çok hizmet sektöründe çalışmaktadırlar. Resmi verilerine göre, hizmet sektöründe toplam istihdam oranı %53,7 olup bu oran erkeklerde %53, kadınlarda %55,4'dir. Bir başka deyişle kadın istihdamı en fazla hizmet sektöründedir. Buna rağmen hane halkı işgücü araştırması sonuçlarına göre; 2016 yılında, Türkiye'de 15 ve daha yukarı yaştaki istihdam edilenlerin oranı %46,3 olup bu oran erkeklerde %65,1, kadınlarda ise %28'dir. Yani kadınların istihdam oranı erkelerin yarısından daha azdır (TÜİK 2018).

“Kadının Çalışması”na Bakış

Kadının ücret karşılığı ev dışında çalışması, değişik gerekçelerle konusu olmaya devam etmektedir. Yapılan araştırmalara göre ise erkeğin çalışması kadar olmasa da kadının çalışması toplum tarafından genel olarak içselleştirilmiş durumdadır. Bu durum TÜİK'in yaptığı 'Aile Yapısı Araştırması' sonuçlarında açıkça görülmektedir. TÜİK'in 2006'da yaptığı araştırma sonucunda 'kadınların ücretli/maaşlı çalışmasının uygun olduğu' görüşünü belirten erkeklerin oranı %77, kadınların oranı %90'dır (TÜİK 2006: 22). Zaten yüksek sayılabilecek bu oranın, 10 yıl sonra hem erkeklerde hem de kadınlarda biraz daha artmış olabileceği tahmin edilebilir. 2016 sonuçlarına göre; günümüzde her 5 erkekten 4'ü, kadınların çalışmasını uygun bulduğunu belirtmiştir. Kadınların çalışmasını uygun bulanların toplam oranı %84,9'dur. Erkeklerde bu oran

3 Üniversitelerde başörtüsü sorunları Zekiye Demir'in 'Bir Başörtüsü Günlüğü, ODTÜ Anıları', Elizabeth Özdalga'nın 'Sızlayan Yara Başörtüsü Sorunu', Deniz Işiker'in 'Bir Zorunluluk Alanı Olarak İçerisi ve Dışarı. 28 Şubat ve Başörtülü Kadınlar. Bir Zihinsel ve Ruhsal Dönüşümün Anlatıl(a)mamış Hikayesi' gibi anı yorum ve akademik çalışmalara konu olmuştur.

4 Ev dışında çalışma hayatında yer alan “kadın” tekdüze bir kategori değildir. Çünkü ülkemizde “kadın olmak” ile “başörtülü kadın olmak” iki ayrı sosyal gerçekliktir ve kadın istihdamı konusunda da bu farklılığı dikkate almak önemli bir ayrıntıdır. Başörtülü kadınların eğitim ve işe giriş süreçlerindeki farklılık ve ilave sorunları dikkate alınmadan bu konuda değerlendirme yapmak eksik bir analiz olur. Elinizdeki çalışmada da bunun bazı işaretleri yer almaktadır.

%78,1, kadınlarda %91,5 olmuştur. Kadınların çalışmasını uygun bulanların oranları incelendiğinde, en yüksek oran %90,6 ile Ege (İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak), en düşük oran ise %71,5 ile Güneydoğu Anadolu (Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) olmuştur (TÜİK 2017).

Yukarıdaki veriler, genel kabulün yanında toplumun %15'inin kadının çalışmasını uygun bulmadığını göstermektedir. Türkiye gibi Müslüman çoğunluğun bulunduğu ülkelerde kadının ücretli çalışmasına olumsuz bakışın iki temel gerekçesinden bahsedilebilir. Birincisi kadının ev sorumluluğu (ki bu evrensel bir gerekçedir), ikincisi ise İslam dininin bu durumu tasvip etmeyeceği kaygısıdır.

Kadının ev içi sorumluluğu

Geleneksel aile yapısında kadının ve erkeğin ev ile ilgili sorumluluklarının sınırı, belirgin bir şekilde ayrılmış durumdadır. Ev dışına taşan işler erkeğin, ev içi işler kadının sorumluluğundadır. Bu sorumluluk kapsamında erkek ailenin barınma ve geçinme ihtiyacını karşılarken; kadın evin temizlik işlerini yapar, çocuk ve yaşlılara bakar, yemeği pişirir vs. Kadın “sağlıkçı, aşçı, pediatrisi, diyetisyen, hijyenist, pedagog, ev bütçesinin ekonomisti, terzi, çiçekçi ve dekoratördür.” (İzzetbegoviç 2006: 5- 6). Erkeğin ev dışı sınırlı sorumluluğu varken; kadının ev içi sorumluluğu neredeyse sınırsızdır.

Büyük çoğunluğu toplumsal cinsiyet bağlamında kadına ve erkeğe verilen bu sorumluluklar, günümüze kadar ağırlıklı olarak süregelmiştir. Hukuk sisteminde de ailenin (eşin ve çocukların) barındırılması ve geçindirilmesi görevinin asıl sorumlusu, erkek olarak görülmüştür. Kadına, aile giderlerine katılma konusunda kocasına yardımcı olma görevi verilmiştir. Her ne kadar bu konuda sorumluluklar her iki eşe yüklense de, evin geçimi öncelikle erkeğin sorumluluğunda görülmektedir (Battal 2008: 64).

Kadının ev içi sorumluluğu nedeniyle, “iş-aile yaşamı” rolleri arasında bir çatışmanın olması durumunda tercihin çoğu zaman aileden yana olduğu ve iş yaşamının bırakıldığı görülmektedir. Bu nedenledir ki, yapılan araştırmalar, ülkemizde kadınların ortalama ücret karşılığı çalışma süresinin sekiz yılla sınırlı kaldığını göstermektedir. Bunun sebebi iş hayatına katılan her iki kadından birinin, ilk beş yıl içerisinde evlilik veya hamilelik gibi durumlardan ötürü, emekliliğe hak kazanmadan işten ayrılmak zorunda kalmasıdır (Dursun ve İştah 2014: 133).

Kadının ev içi sorumluluğu dikkate alınmadan çalışmasının kaçınılmaz ve/veya çalışma gerekçesinin geçerli görüldüğü bazı durumlar; kadının eşi-

90 • KADININ ÜCRET KARŞILIĞI ÇALIŞMASI KONUSUNDA
DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU'NA GELEN SORULAR

nin olmaması, çocuklarına ya da anne-babasına bakacak kimsenin olmaması, bakmakla yükümlü olduğu çocuklarının olmaması veya çocuklarını büyütmiş olması bir başka ifade ile ev içi sorumluluklarının zamanını almaması olarak sayılabilir. Ayrıca kadınlara uygun işlerin olması, savaş ve olağan üstü haller, kadının çalışmasını gerekli kılan şartlar olarak görülmektedir (İzzetbegoviç 2006: 9). Bunun dışında kadının ev içi sorumluluğu dururken çalışmasına pek sıcak bakılmamaktadır.

Kadının ev içi işlerle özdeşleştirilmesi sonucunda çalışma hayatına olumsuz bakışın ana nedeni olarak Müslüman ülkelerdeki üretim ilişkisindeki değişimin gözden kaçırılmasına bağlanmaktadır. Zira İslam'ın geldiği çağda Arap toplumunda ekonomik hayat ticaret, hayvancılık ve kısmen de tarıma dayalıdır. Bu o zamanın şartlarında güç gerektiren çalışma alanlarıdır. Bu durum erkeğin ev dışı kadının ev içi işlere meşguliyetini zorunlu kılmıştır. Ama üretim ilişkileri değişmiş, çalışma alanı artık güç gerektirmeyen mesleklere kaymış, teknoloji ev içi sorumlulukları azaltmıştır. Ama “bazı çevrelerde hala yaygın olarak ‘kadının çalışma yeri evinin içidir’ fikri, bir üretim biçiminden kaynaklanan zorunlu bir durumu doğma haline getirip, dinselleştirilerek evrenselleştirilmektedir” (Güler 1991:314).

Kısaca, toplumsal cinsiyetin kadına yüklediği ev içi sorumluluk, toplumun değişmesi ile boyut değiştirmektedir. Teknolojinin gelişmesi, çamaşır, bulaşık gibi makineler, yemek ihtiyacının ev dışından karşılanabiliyor olması, giyim-kuşam ihtiyaçlarının hazırdan alınabilmesi, yaşlı ve çocuk bakımında yardımcı kişi ve kuruluş imkânları vb. durumlar kadının ev içi sorumluluğunu geçmişe nazaran hafifletmiştir. Ayrıca kadının çalışması çoğunlukla, erkeğin evi geçindirme ödevine destek mahiyetinde ekonomik bir zorunluluktan kaynaklandığında, evi ihmal söz konusu olsa dahi bu durum erkekler tarafından sorun olarak görülmemektedir. Kadının çalışmasının geçimsizliğe etkisini sorgulayan bir araştırma sonucuna göre; toplumun % 83,3'lük kesimi (erkeklerin % 75,5'i, kadınların % 86,1'i) kadının çalışmasının, geçimsizliğe neden olmadığını ifade etmiştir. Kadının çalışması önemli bir ihmal ve geçimsizlik sebebi olarak görülmemiştir (Battal 2008: 140).

Dini Çekince

Türkiye’de kadının özellikle ücretle çalışmasına olumsuz bakışın bir diğer nedeni, İslam dinin bu durumu tasvip etmediği anlayışıdır. Bu düşüncenin temelinde, dinin kadının çalışmasını olumlamadığı, onun sorumluluklarını ev ile sınırlandırdığı, kadının çalışmasına uygun bakılma koşulunun koca iznin-

den geçtiği görüşü bulunmaktadır. İkinci bölümde ayrıntılı olarak açıklanacak olan Din İşleri Yüksek Kurulu'na yönetilen sorular bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bu görüş, dini duyarlılığı olan vatandaşların yanısıra, bu alanda dini otorite sayılan akademik camiada dahi taraftar bulmaktadır. Aslında ilahiyat alanındaki akademik camia, kadının çalışması konusuna ve kadının kocasının iznine bağlı çalışması konusunda ortak bir yaklaşım içinde değildirlir. Vatandaşlar gibi akademisyenlerin de kadının çalışması konusunda kafa karışıklığına sahip olduğu söylenebilir. Yazarların birçoğu, delillere ve İslam tarihinden örneklere bakarak, kadının çalışması ile ilgili olumlu örnekler sunmakta, ardından günümüzde kadınların bu konuda yaşadıkları zorlukları sebep göstererek 'çalışmasa daha doğru olur' sonucuna varmaktadırlar.

Bu konuda dikkat çeken bir diğer konu; hem kadının çalışmasını olumluyup uygun bulanların, hem de olumsuzlayıp uygun bulmayanların argümanlarında aynı dini referansları kullanmalarındır. Hatta aynı ayet ya da hadisler referans verilmekte, sonuç olarak "çalışsa iyi olur", ya da "olmaz" gibi yorumlara ulaşmaktadırlar. Burada olay ve delillerin değerlendirilmesinde sosyal bağlamın ağırlıklı etkisi görülmektedir:

Kadının çalışmasını olumluyanlar, Ahzab suresi 21. ayete dikkat çekerek, Kuran'ın Hz. Muhammed'i Müslümanlar için yaşantıda en güzel örnek olarak göstermesine vurgu yapmaktadırlar. Hz. Muhammed'in bu örnekliğinin hem ibadeti, hem de günlük yaşamı, sosyal hayatı, bu bağlamda evlilik ve aile içi iş bölümünü, çalışma hayatını kapsadığı ifade edilir. Konumuz kapsamında Hz. Peygamberin eşi Zeynep örnek gösterilir. Hz. Zeynep dericilik işi ile uğraşan sanatkâr bir kadındır. Deriden ürettiği eşyaları satar, hatta bu işler için bir odayı iş atölyesi haline getirmiştir (Canan 2005: 113,114). Canan'a göre "İslam, kadını çalışmaya mecbur etmez amma illa da çalışmayacaksın demez. Kocasının izni ve İslami açıdan şartların uygun olması durumunda kadının çalışmasında hiçbir engel yoktur" (2005: 116). Ona göre, kadının çalışması şartların uygun olmasına ve kocanın iznine bağlıdır. Hz. Zeynep örneğinden hareketle kadının çalışması ile ilgili şu sonuca varır: "Maddi ihtiyaç olmadan da kadın çalışmalı ve kazancını Allah yolunda harcamalı, kadın evde çalışacaksa kocası mani olmamalı, kadınlar evde yapacakları işlere yönlendirilmeli, zengin ve soylu da olsan çalışmak değerlidir" (Canan 2005: 117,118).

Kadının çalışmasını olumluyan ama kocasının izninin olması gerektiğini söyleyen bir başka akademisyen, Hayrettin Karaman'dır. Karaman alanında sözüne itibar edilenlerin ilk sıralarında gelir. O, kadının çalışmasını koca iznine tabi olduğunu ifade etmekle beraber; bu konuyu kısmen esnek bırakmakta-

92 • KADININ ÜCRET KARŞILIĞI ÇALIŞMASI KONUSUNDA DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU'NA GELEN SORULAR

dır. Yani diğerleri kadar bu konuda çizgileri sert, kalın ve kesin değildir. Ona göre kadının çalışması İslam'da tartışılacak bir konu değildir. Zira çalışmak bir ameldir. Amel hem ibadettir; hem de çalışmayı ifade eder. İnsanın yaratılış amacıdır, yani amel Allah'a kulluk etmektir (Zariat Suresi 51/57). Kadın erkek her ikisi de kuldur ve değerleri amel ile ölçülür; bu nedenle amel, yani çalışmak değerlidir. Hangi işi hangi cinsin yapacağını kesin çizgileri yoktur, bu topluma ve şartlara göre değişir (Karaman, 2005: 334-335). Karaman'a göre kadının çalışmasının tartışılması lüzumsuzdur; ama bu konuda kocanın izni gerekir. Kocanın izin vermemesi kadının çalışmakta ısrar etmesi durumunda karı koca arasında geçimsizlik meydana gelir. Eşler arasında geçimsizliğin oluşması durumunda yapılacak şey ise Nisa suresinin 35. ayetine göre hareket etmek gerekir. Yani sorunu aile meclisine götürmeli ve burada çözüm armalıdır. Aile meclisinin kararı taraflarca kabul edilmezse evlilik bağı çözülecektir (2005: 338).

Karaman kadının fitne nedeni ile evde kalması ve dışarda çalışmaması gerektiği görüşünü, 'diş ağrısı çekmemek için 32 diş sökmeye' benzetir. Fitneyi cinsellikle, iffetle ilişkilendirir ve bu konuda ayete başvurarak her iki cinsin de fitneden korunmakla sorumlu olduğunu Nur Suresinin 30. ayetiyle hatırlatır: "Mümin erkeklere söyle iffetleri korusunlar gözlerini haramdan sakınsınlar, mümin kadınlara söyle iffetlerini koruyup gözlerini haramdan sakınsınlar" (2005: 346). Kısaca, ona göre, kadının fitne nedeniyle çalışma hayatından geri bırakılması, abesle iştigaldir.

Bazı akademisyenler ise, Hz. Muhammed döneminden kadın çalışması ile ilgili örnekler sunmakta; neredeyse kadın çalışmamalıdır, hele hele koca izni olmazsa asla çalışamaz demeye getirmektedir (Bkz.Baktır 2005; Koçkuzu 2005; Aktan 2005). Koca izni ile alakalı, bu tartışmalarda, kadının kocadan izin almadan çalışabileceği durumların olabileceği de ifade edilmiştir. Bunlar: Genel seferberlik halinde orduya hizmet, ebelik yapması ve buna ihtiyaç duyulduğu an. Bunlar dışında kadının çalışmak için kocasından izni almasının bir zorunluluk olduğu ifade edilmektedir (Aktan 2005: 302). İslam'ın ilk dönemlerinde yani Hz. Muhammed'in hayatta olduğu zamanlarda kadınların şiir, tıp, hayvancılık, dokuma, dericilik gibi alanlarında bilgi ve tecrübe sahibi oldukları, bu bilgilerini icraya döktükleri bilinmektedir (Savaş, 1991; Savaş, 1994). Ayrıca Hz. Muhammed'in eşlerinden Hz. Hatice'nin ticaretle, Hz. Zeynep'nin dericilikle meşgul olduğu, bugünkü anlamda çalışan kadınlar olduğu bilinmektedir. Yine bir diğer eşi Hz. Ayşe en çok hadis rivayet eden muhaddislerdendir ve onun tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinin tarih, tıp, eğitim,

siyaset gibi alanlarda söz sahibi bir kadın olduğu konusunda ittifak vardır. Ancak yine de İslami ilimlerle iştigal eden akademik camiada, kadının çalışması ve bu çalışmanın koca iznine tabi olması konusunda tartışmalı bir durum söz konusudur. Anlaşılan dini referanslar açısından bu konuyu netliğe kavuşturacak, tartışmaları bitirecek, kadını çalışma hayatının içine koyacak ya da çalışma hayatından çekip alacak düzeyde netleşmiş bir durum söz konusu değildir (Martı 2018: 86). Akademik camiadaki bu uzlaşmazlık hali, dini duyarlılığı olan kitleler nezdinde kadının çalışması ile ilgili özellikle kadının çalışmasında kocanın izniyle ilgili çekincelerinin bulunmasına yol açmaktadır. Din İşleri Yüksek Kuruluna sorulan sorularla bu konu ikinci bölümde ele alınacaktır.

Kadının Çalışmasının Önemi

Hemen her toplumda tembellik yerilen, çalışmak övülen bir eylemdir.⁵ Bu açıdan ister ücret karşılığı olsun ister ücretsiz, gönüllü veya zorunlu her çalışma önemli ve değerlidir. Ancak kadının baştan beri kast ettiğimiz gibi ev dışı, ücret karşılığı çalışmasının –zorlukları, sıkıntıları ve bazen de götürüle-riyle beraber- artı değerleri ve önemi bulunmaktadır. Çok genel bir kategori-leştirme ile kadının çalışmasının önemi ‘ekonomik’ ve ‘psiko-sosyal’ olmak üzere iki açıdan ele alınabilir.

Ekonomik Açıdan

Dünya nüfusu gibi ülkemiz nüfusunun da yaklaşık yarısı kadındır. Türkiye’de 2017 verilerine göre; erkek nüfus 40.535.135, kadın nüfus 40.275.390 kişidir. Diğer bir ifadeyle nüfusun %50,2’sini erkekler, %49,8’ini ise kadınlar oluşturmaktadır (TÜİK 2018). Nüfus ekonominin temel kaynaklarından birisidir. Ekonominin büyümesi için sayılan dört temel kaynaktan (toprak/doğal kaynaklar, emek, sermaye, girişimci) biri, insan kaynağıdır. İnsan nüfusunun yarısını kadınlar oluşturmaktadır. Bu basit ve düz bir mantıkla bile ekonomik büyüme ve gelişme için (normal şartlar altında) kadının çalışmasının ekonomik gelişmeye katkısı kolayca anlaşılabilir.

Kadınların toplumsal ve ekonomik kalkınmada aktif olarak yer almasının işsizlik ve yoksulluk gibi sorunların çözümünde önemli katkılar sağlayacağı söylenebilir (Karabıyık 2012: 232). Yapılan bilimsel araştırmalar, ekonomik gelişmeye katkısı açısından kadın emeğinin önemini ortaya koymaktadır.

⁵ Çok çalışmanın zamanın tümünü almasına, çalışmanın sarsılmaz bir değer haline getirildiği toplumlara bir eleştiri ve tepki olarak gelişen tembellik hakkı (Lafargue, 2015) tartışması için bir istisnasıdır.

94 • KADININ ÜCRET KARŞILIĞI ÇALIŞMASI KONUSUNDA DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU'NA GELEN SORULAR

1998-2008 yılları arasında 187 ülkede gerçekleştirilen bir çalışmada, kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonucunda kadının çalışmasının ülke gelişmesiyle doğrusal orantılı olduğu, bir başka deyişle kadın istihdamının artmasının, ekonominin gelişme ve büyümesi üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir (Er 2012).

Ekonomide kadınların rolünü gösteren ilginç bir olay Memluk Sultanı Sultan Baybars döneminde (13. yy) yaşanmıştır. Döneminde baş gösteren veba salgının sebebini kadınların sokaklarda açık-saçık dolaşmalarında gören Sultan Baybars, âlimlerin itirazına rağmen Kahire'de kadınların sokaklarda, çarşı ve pazarlarda görülmelerini yasaklar. Kadınlar yasağa uyar, ancak yasağın sonucu bir felakettir. Zira dul, bekâr birçok çalışan kadınlar ile dilenci kadınlar zor durumda kalır. Ayrıca kadınların ürettiği ve talep edip, tükettiği malların satıldığı çarşı pazar boşalır. Bu durumda sadece kadınlar değil, bu malları üreten, ticaretini yapan erkekler de zor durumda kalırlar. Bir müddet sonra yasak kalkar. Aynı uygulama 3 yıl sonra tekrar denenir, bu kez köle kızlar ve yaşlı kadınlar bu yasaktan muaf tutulur. Bu yasak da ancak bir gün sürer. Haçlılara karşı duran, Moğolları yenilgiye uğratan, tarih değiştiren savaşların galibi olan büyük Sultan Baybars'ın bu yasaklarını tarihçiler bir hata olarak yorumlamışlardır (Rapaport'tan Akt. Paçacı 2010: 567).

Kadının emeğinin içinde olmadığı, bazı gelişmiş ekonomiler de bulunmaktadır. Bunlar kadın veya erkek olması fark etmeksizin doğrudan insan emeğinin birincil rol oynamadığı, doğal kaynakların asıl rolü üstlendiği ve bu sayede ekonomileri gelişmiş olan ülkelerdir. Orta Doğuda ve Kuzey Afrika'da oluşan ekonomik gelişme buna örnek verilmektedir. Doğal kaynaklar sayesinde oluşmuş bu ekonomik gelişmenin sürdürülebilmesi isteniyorsa insan kaynaklı hale dönüştürülmesinin gerektiği belirtilmektedir. Bu bölge ülkeleri için kadınlar büyük, kullanılmamış insan potansiyeli, rezervuarı olarak görülmektedir. Ayrıca kadın sadece işgücü değildir, farklı bir yaklaşım ve bakış sahibidir. Kadınlar; güçlü önsezileri, gelişmiş duygudaşlık güçleri, kolay iletişim kurma becerileri, uzlaşmaya daha yatkın olmaları ve sabırları ile iş hayatında erkeklerden farklılaşmaktadırlar (The World Bank 2004: xiii).

Ekonomiler finansal anlamda hayatta kalmak ve rekabet gücüne sahip olmak için bu farklılığa ve çeşitliliğe ihtiyaç duymaktadır. Ekonomide çeşitlilik neredeyse anahtar bir unsur haline gelmiştir. Başarılı ihracat yapan ülkelerde ortaya çıkan bir gerçek, kadınların gelişmekte olan sektörlerde oynadığı rolün önemidir. Buna örnek olarak Doğu Asya'daki tekstil ve elektronik endüstrisinde kadınların işgücüne katılımı gösterilmektedir. Asya Kaplanlarının başa-

rısına yol açan faktörlerden birisinin kadınların bu sektörlere sundukları, sadece işgücü değil aynı zamanda, farklılık ve farklı bakış açısı olduğu söylenir. (The World Bank 2004: xiii).

Genel ekonomiye katkısıyla birlikte, kişisel-özel ekonomiye katkısı açısından da kadının çalışması gerekli, önemli olabilmektedir. Herhangi bir şekilde geliri olmayan ve çalışmayan kadınlar başka birinin yardımına muhtaç hale gelmiş demektir. Çalışmayan bekâr bir kadın veya eşinden ayrılmış bir kadın yeme-içme, giyinme gibi temel ihtiyaçları başta olmak üzere saygın bir yaşam sürdürebilmesi için düzenli bir gelire ihtiyacı vardır. Bu nedenle, son yıllarda, özellikle bekâr olan kadınlar ile boşanmış kadınların istihdama katılım oranlarında belirgin artış görülmektedir. Evli kadınlarda da çalışma hayatına katılım açısından genel olarak artış trendi vardır ama bu bekâr ve boşanmış kadınlardan daha yavaştır. Eşi ölmüş olan kadınların istihdama katılımı ise birbirine yakın değerlerle seyretmektedir (Karabıyık 2012: 251). Bunun nedeni muhtemelen ölmüş kocanın maaşının karısına kalmış olması, bu nedenle çalışmaya ihtiyaç duymaması veya ihtiyacı olsa bile yaş itibarıyla yeni bir işe başlamanın zorluğudur. Ayrıca sosyal güvenliğin yaygınlaşması sonucunda eşi ölmüş kadınların tekrar evlenme oranlarında düşüş olması beklenir. Çünkü daha önce eşi ölmüş bir kadın, geçimini sağlayacak birisine ihtiyaç duyarak bir daha evlenmek zorunda kalırken, sosyal güvenliğin ve sigortalı çalışmanın yaygınlaşması sonucunda ölmüş eşinden kalan sosyal güvenlik ve dul maaşı ile hayatını idame ettirebilmekte ve istemediği halde tekrar evlenmek zorunda kalmamaktadır. Bu medeni durum açısından eşi ölmüş kadınların işgücüne katılımda en son sırada olmalarının bir sebebi olabilir.

Medeni durumun, kadınların işgücüne katılımını etkileyen önemli faktörlerden birisi olduğunu TÜİK'in işgücü istatistiklerinde görmek mümkündür:

Tablo 1. Medeni Duruma Göre Kadın İşgücü

	Medeni durum	15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	İşgücüne katılma oranı (%)	İstihdam oranı (%)
KADIN	Toplam	30 244	33,6	28,9
	Hiç evlenmedi	6 598	43,1	33,0
	Evli	19 548	33,7	30,3
	Boşandı	958	50,8	41,4
	Eşi öldü	3 140	8,0	7,5

Bu verilere göre işgücünde bulunan kadınlar arasında birinci sırayı eşlerinden boşanmış (dul) kadınlar almakta, bunu hiç evlenmemişler (bekârlar), sonra evli kadınlar takip etmektedir (TÜİK 2017 Hanehalkı İşgücü Anketi). İkinci bölümde görüleceği gibi DİYYK'ya kadının çalışması ile ilgili boşanmış kadınlardan gelen iki sorunun ikisi de ekonomik ihtiyaç nedeniyle çalışmak istemeleri ile ilgilidir.

Psiko-Sosyal Açıdan

Çalışma her zaman daha rahat bir hayat sürmek, daha çok şey almak isteğini gerçekleştirmek için yapılan bir eylem değildir. Bu aynı zamanda ruhsal, duygusal ve vicdani tatmin için de önemlidir. Çalışma hayatının kadınlara sadece ekonomik imkânlar sağlamakla kalmadığı, aynı zamanda özgüven, hayata katma değer katma mutluluğu, işe yarama hissi, toplumsal saygınlık gibi psiko-sosyal yararlar sağladığı görülmektedir. Çocuk nedeni ile işten ayrılan annelerle ilgili “Çalışan Annelerin İşe Dönüşü Araştırması” yapılmış, bu araştırmaya göre, “kadınlar için çalışan anne olmak; özgüvenli, pozitif ve gelişmeye devam eden insanlar olmayı çağrıştırdığı” görülmüştür (Çanakçı 2018).

Yine 2004 yılında Bangladeşli giyim işçisi kadınlar üzerinde yapılan bir araştırmada toplam aile gelirleri aynı olsa bile, düşük ücretle çalışan kadınların çalışmayan kadınlara oranla sosyalleşmelerinin daha fazla olduğu, kendine olan güvenleri ve kendini geliştirme imkânlarının daha geniş olduğu görülmüştür (Kabeer ve Mahmut 2004).

Çalışmanın sadece maddi anlamda daha yüksek bir refah ve ekonomik kaygılarla olmayacağına Müslümanların tarihinde bilinen en meşhur örneklerden birisi, Hz. Zeynep'tir. O maddi ihtiyacı olmadan çalışan, çalışıp kazandığı ile ihtiyacı olana yardım eden bir kadındır. Yine ikinci bölümde kadınlar tarafından kazançlarının kullanım ve tasarruf haklarının kime ait olduğu ile ilgili DİYYK'ya gelen soruların bir kısmı da bu kapsamdadır.

2. Din İşleri Yüksek Kuruluna Kadının Ücret Karşılığı Çalışması Kapsamında Yöneltilen Sorular⁶

Ülkemizde Din İşleri Yüksek Kurulu, Diyanet İşleri Başkanlığının dini konularda en yüksek karar ve danışma organıdır. Yasada sayılan görevleri

⁶ Bu bölümdeki bilgilerin bir kısmı 17-21.10.2018 tarihlerinde Buhara'da yapılan 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde “Kadının Çalışması İle İlgili Din İşleri Yüksek Kuruluna Yöneltilen Sorular” başlığıyla tebliğ olarak sunulmuştur.

arasında ilk sırada “dini soruları cevaplandırmak” gelmektedir.⁷ Kurul’a hem yurt içinden hem de yurt dışından sorular gelmektedir. Bu soruları sorma yöntemi mektupla, elektronik postayla, Dini Bilgilendirme Platformu⁸ üzerinden veya bizzat Kurul binasına gelmek ve uzmanlara başvurmak şeklinde olabilmektedir. Soru soranlarla ilgili en sağlıklı veri, Dini Bilgilendirme Platformuna erişerek yöneltilen sorulardan elde edilmektedir. Zira bu platformda soru sorabilmek için soru şablonunda yer alan bilgilerin ve TC kimlik numarasının Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi (MERNİS)⁹ bilgileriyle eşleşmesi gerekmektedir. Yani ancak TC kimlik numarası ile gerçek kişiler soru sorabilmektedir. Her sorunun TC kimlik numarası olan bir kişi tarafından sorulmuş olması nedeniyle üzerinde bilimsel analizlerin yapılabileceği sağlıklı denebilecek bir veritabanı oluşmuştur.

Kurul’un resmi internet sitesindeki Dini Bilgilendirme Platformundan elde edilecek bir yılı içeren son veri 2015 yılına aittir. Zira 2016 yılında yaşanan bir problem nedeniyle dini bilgilendirme platformu kapatılmış ve 2017 yılının son ayı yeniden açılmıştır. Bu çalışmada sadece 2015 yılı içinde Dini Bilgilendirme Platformundaki sorular değerlendirmeye alınmıştır.

2015 yılı içinde Kurul’a toplam 27.659 soru gelmiştir. Bu sorular çeşitli alt başlıklarda toplanmıştır. Bunların içinde sırayla sosyal hayat, namaz ve aile hayatı soruları ile ilk üç sırada yer almaktadır. Soru soranların %25’i kadın, %75’i erkektir (Demir 2016).

Kadının ücretli işte çalışmasının içinde yer aldığı ‘Aile hayatı’ ile ilgili gelen soruların tamamı 2.958’dir. Bunlar içinde kadınların sorularının oranı %35’tir. Aile sorularında kadınların oranında, toplam sorular göz önüne alındığında 10’luk bir artış görülmektedir.

Aile hayatı konularının kapsamı oldukça geniştir. 28 başlık altında sınıflandırdığımız Aile hayatı ile ilgili başlıklardan birisi de ‘kadının çalışması’dır.

⁷ <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.633&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch> Erişim Tarihi:10.07.2018)

⁸ <https://fetva.diyanet.gov.tr/Dini-Soru-Cevap-Anasayfa>.

⁹ Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi (MERNİS), İçişleri Bakanlığı’na bağlı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğüne yürütülen ve 2000’li yıllarda uygulamaya alınabilen merkezi nüfus bilgileri sistemidir.

98 • KADININ ÜCRET KARŞILIĞI ÇALIŞMASI KONUSUNDA
DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU'NA GELEN SORULAR

Tablo 2. Kurul'a gelen Aile Hayatı İle İlgili Soru Başlıkları

Aile Hayatı Soruları		Kadın		Erkek		Toplam	
		Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
1	Boşanma	217	21,2	486	25,1	703	23,8
2	Nikâh	167	16,3	327	16,9	494	16,7
3	İsim koyma	145	14,2	239	12,3	384	13,0
4	Cinsel hayat	45	4,4	173	8,9	218	7,4
5	Akraba ilişkileri	58	5,7	74	3,8	132	4,5
6	Karıkoca ilişkisi	51	5,0	80	4,1	131	4,4
7	Anne baba çocuk ilişkisi	43	4,2	67	3,5	110	3,7
8	Mehir	33	3,2	54	2,8	87	2,9
9	Dua beddua muska büyü cin	29	2,8	48	2,5	77	2,6
10	Süt emzirme-hısımlık	36	3,5	40	2,1	76	2,6
11	Mahremiyet	16	1,6	43	2,2	59	2,0
12	Evlilik öncesi tanışma, tanıma	18	1,8	30	1,5	48	1,6
13	Doğum kontrol, kordon bağlama, çocuk aldırma	14	1,4	34	1,8	48	1,6
14	Nişan-nişanlı	19	1,9	27	1,4	46	1,6
15	Ölen yakın kişi	15	1,5	23	1,2	38	1,3
16	Çocuk yetiştirme, terbiye	14	1,4	22	1,1	36	1,2
17	Kadının çalışması	18	1,8	13	0,7	31	1,0
18	Miras-vasiyet	6	0,6	22	1,1	28	0,9
19	Rüya	12	1,2	11	0,6	23	0,8
20	Çocuk olması için yöntem	8	0,8	12	0,6	20	0,7
21	İbadet ve aile	5	0,5	15	0,8	20	0,7
22	Evlat edinme	7	0,7	12	0,6	19	0,6
23	Banka kredisi (ev, araba, düğün)	6	0,6	11	0,6	17	0,6
24	Nafaka	6	0,6	6	0,3	12	0,4
25	İçki, kumar, piyango, iddia, internet	5	0,5	6	0,3	11	0,4
26	Erkeğin altın yüzük takması	4	0,4	7	0,4	11	0,4
27	Yılbaşı	0	0,0	2	0,1	2	0,1
28	Diğer	25	2,4	52	2,7	77	2,6
	TOPLAM	1022	100,0	1936	100,0	2958	100,0

Kadının Ücret Karşılığı Çalışması

Kadının çalışması ile ilgili Kurul'a bir yıl içinde toplam 31 soru gelmiştir. Bu soruların tümü ücret karşılığı çalışması ile alakalıdır. Vakıflar ve dernekler gibi sosyal sorumluluk kapsamında çalışma, ev içi çalışmalar veya ücretsiz aile işçisi olarak çalışma ve benzeri çalışmalara yönelik bir soru bulunma-

maktadır. Bu durum, toplum tarafından kadının çalışması ya da çalışan kadın denince ev içi veya gönüllü çalışma değil, bir ücret karşılığı çalışmanın anlaşıldığını göstermektedir.

Bir yıl içinde 31 sorunun gelmesi, konunun önemsizliği olarak değil; yukarıda ifade edildiği gibi durumun toplumun % 85'i tarafından içselleştirilmiş (TÜİK, 2017) olduğu şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır. Ancak kadının çalışmasını içselleştiremeyenlerin oranı ve Kurul'a bu kapsamda gelen soruların irdelenmesi konunun aydınlatılmasında yararlı olacaktır.

Kurul'a gelen kadının ücret karşılığı çalışma ile ilgili sorulara cinsiyet, bölge, konu ve medeni durum açısından baktığımızda aşağıdaki durum ortaya çıkmaktadır:

Cinsiyet: Kurul'a bir yıl içinde gelen 31 adet kadının çalışması ile ilgili sorunun 18'i (%58) kadınlar, 13'ü de (%42) erkekler tarafından sorulmuştur. Tablo 3'de de görüldüğü üzere Kurul'a gelen toplam sorulara, aile hayatı ile ilgili sorulara ve kadının çalışması ile ilgili sorulara bakıldığında konu itibarıyla genelden özele doğru kadınların soru oranlarındaki artış dikkati çekmektedir.

Tablo 3. Genelden Özele Doğru Kurul'a Gelen Sorular

	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Tüm Sorular	6.939	25	20.720	75	27.659	100
Aile Hayatı İle İlgili Sorular	1.022	35	1.936	65	2.958	100
Çalışma Hayatı ile İlgili Sorular	18	58	13	42	31	100

Bölge: Kadının çalışması ile ilgili Kurul'a gelen sorular hem cinsiyet hem de yoğunluk açısından Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesine yayılmıştır. Coğrafi bölge açısından anlamlı bir farklılaşma yoktur. Yani, kadının çalışması ile sorular özellikle bazı bölgelere has değildir.

Konu: Sorular genel olarak; “Kadının kazancının kullanım hakkının yani kadının kendi kazancındaki tasarruf hakkının kime ait olacağı”, “Kadının eşinin izni ile çalışıp, çalışmayacağı”, “Kadının kazanç getirici ev dışı bir ortamda çalışmasının helal ve/veya haram olup olmayacağı” konularında yoğunlaşmaktadır.

Medeni Durum: Soru formlarına baktığımızda, bu konuda sorusu olanların 23'ü evli, 2'si bekâr, 2'si boşanmış kişilerdir. 4 kişi ise medeni durumunu

bildirmemiştir. Bu sayılara baktığımızda kadının çalışması ile ilgili sorusu veya sorunu olanların $\frac{3}{4}$ 'ü evlidir.¹⁰

Medeni Durum, Cinsiyet ve Soru Konusu İlişkisi

Kurul'a kadınların çalışması ile ilgili yöneltilen 31 soruya medeni durum, cinsiyet ve soru konusu ilişkisi açısından değerlendirdiğimizde aşağıdaki durum ortaya çıkmaktadır:

Medeni durum bildirmeyenler: Medeni durum bildirmeden soru soran 4 kişi vardır. Bunların 3'ü erkek, birisi kadındır. Kahramanmaraş'tan ve Konya'dan iki erkeğin sorusu “*Kadının kamu veya özel sektörde çalışması haram mı?*”, Kastamonu'dan bir başka erkeğin sorusu da “*Çalışan kadının parasının yönetimi kime aittir, kadına mı kocasına mı?*” şeklindedir. Dolayısı ile medeni durum bildirmeyen erkeklerden birisi çalışan kadının para yönetiminin kime ait olduğunu, diğer ikisi kadının çalışmasının helam/haram boyutunu öğrenmek istemişlerdir.

İstanbul'dan bir kadın sorusu ise “*Çalışırken iş kazası geçirdim ve malulen emekli oldum. Çalışmadan ve emeklilik hak etmeden şimdi para alıyorum. Bu helam mıdır?*” şeklindedir.

Boşanmışlar: Kadının çalışması ile ilgili sorusu olanlardan iki kişi boşanmıştır ve her ikisi de kadındır. Antalya'da olan kadının sorusu “*Kocamın iş yerinde çalışıyordum, emekliliğime 2 sene kalmıştı ayrıldık. Ama o, emekli olana kadar çalışmaya devam edebilirsin dedi, onunla aynı işyerinde çalışmaya devam edebilir miyim?*”, İstanbul'da olan kadının sorusu ise “*İki yıllık boşanmış kadını. Bir oğlum var. Mesleğim var kimseye muhtaç olmadan çalışıp yaşamak istiyorum. Ama kadının çalışması haram diyorlar. Çalışmazsam ya evlenmek ya da ailemin yanına sığınmak zorundayım, bunları istemiyorum. Kadının çalışması haram mı?*” şeklindedir. Boşanmış kadınların istihdama katılma oranlarında artış eğiliminde olduğu, TÜİK verileri ve kadın istihdamına katılma oranlarını inceleyen çalışmalar tarafından desteklenmektedir (Özer ve Biçerli, 2003: 65-70; Karabıyık, 2012: 251). Bu çalışmadaki boşanmış iki kadının çalışmak isteği bu doğrultuda değerlendirilebilir. Eşinden ayrılan kadınlar hayatlarını idame ettirmek için çalışmak ve bunun dinen meşruiyetini öğrenmek istemektedirler.

¹⁰ Evlilerden iki kişi formu doldururken cinsiyet bildirmemiştir. Ancak ikisinin de sorularındaki “hocam, kocama...” gibi ifadelerinden dolayı kadın olduğu anlaşılabilir ve evliler grubuna dâhil edilmişlerdir. Yine erkeklerden birisi de medeni durum belirtmemiş, onunda “hocam bekârim, evlenmek istiyorum” diye başlayan ifadesinden bekâr olduğu anlaşılabilir ve bekârlar sınıfına dâhil edilmiştir.

Bekârlar: Soru soran bekârların ikisi de erkektir. Kayserili olan “*Evlenmek istiyorum. Evlenmeyi düşündüğüm kızın maaşı benden yüksektir. Dinimize göre kadının geliri erkekten fazla olursa evliliğin huzuruna bir engel midir?*”, Konyalı olan “*Çalışan bir kadınla evlenmek istiyorum. Ama dini olarak bunun doğru olup olmadığını bilmiyorum. Kadının çalışmasının hükmü nedir?*” sorularını sormuştur. Yani birisi kadının maaşının erkekten fazla olmasının dinen sakıncalı olup olmadığını diğeri ise çalışan kadınla evlenmenin dini hükmünü sormaktadır. 2006’da yapılan Aile Yapısı Araştırmasında bekâr erkeklerin %7’si “çalışan kadın istemem” demiştir. Bu sonuç şu şekilde de yorumlanabilir; bekâr erkeklerin % 93’ü evlenecekleri kadının çalışıyor olmasında sorun görmemektedir. Hatta bazı erkekler için kadının çalışıyor olması evlenilecek eşte aranacak özelliktir (TÜİK 2006:9). Kurula gelen sorudaki bekâr erkeğin çalışan kadın ile evlenmek istemesi, bu doğrultuda yorumlanabilir.

Evliler: Evlilerden 15’i kadın, 8’i erkektir. Yukarıda belirttiğimiz gibi kadının çalışması ile ilgili en çok sorusu olan grup medeni durum açısından evli olanlardır. Evli erkek ve kadınların soru konuları itibariyle ilk iki sırada benzerlik göstermektedir.

Evli erkeklerin sorusu üç grupta kümelenmektedir. Birincisi kadının kazancı üzerinde tasarruf hakkının kime ait olduğu ile ilgilidir. Bu evli erkeklerin sorularının yarıdan fazlasını oluşturmaktadır. Sorular aşağıdaki gibidir:

“*Çalışan kadının parasının yönetimi kime aittir, kadına mı kocasına mı?*” (Kastamonu)

“*Hocam karım çalışıyor. Bazen evin bütçesine katkıda bulunuyor, bazen bulunmuyor. Parasını istediği gibi harcıyor. Bu konu konuşulduğunda da "bana bakmaya mecbursun, gerekirse işi bırakırım" diyor. Size sorum; kadının kazancının hükmü nedir?*” (Ağrı)

“*Karikoca ikimiz de aynı işte çalışıyoruz, aynı maaşı alıyoruz. İkimizin kazancı da evimize mi ait, yoksa benim kazancım eve, karımın kazancı da ona mı ait?*” (Gaziantep)

“*Eşim de ben de çalışıyoruz. Eşim 'benim kazancıma sen karışamazsın istediğim gibi harcarım' diyor. Dinen kazancını evde kullanmakla ilgili hiçbir sorumluluğu yok mu?*” (İstanbul)

“*Karım çalışıyor. Çalışmasına izin verdiğim için maaşını bana vermek zorunda değil mi? Bunun dini hükmü nedir?*” (Manisa)

İkincisi kadının çalışmasının erkeğin iznine tabi olup olmadığı konusu ile ilgilidir:

“*Karımın çalışmasını istemiyorum ama o çalışıyor. Dinen çalışmak için benden izin almak zorunda mı?*” (Kahramanmaraş)

**102 • KADININ ÜCRET KARŞILIĞI ÇALIŞMASI KONUSUNDA
DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU'NA GELEN SORULAR**

“Eşim çalışmak istiyor, ben istemiyorum. Bir kadının çalışması için eşinden izin ve onay almak gerekli değil mi? Ben izin vermiyorsam eşim beni dinlemek zorunda değil mi?” (Adana)

Evli erkeklerin üçüncü soru konusu kadının çalışmasının dini hükmü ile ilgilidir;

“Maddi durumumuz zayıf. Evin geçimine katkı sağlaması için kadın da çalışabilir mi? Dini bir sakıncası var mı?” (Isparta)

Evli kadınların dört farklı konuda kadının çalışması ile ilgili soruları vardır:

Birinci konu kadının kendi kazancı üzerindeki tasarruf hakkının dinen sınırları ile ilgilidir. Bu konu evli kadınların 2/3'lük oran ile sorularında yer alan en ağırlıklı meseledir. Bununla ilgili soruları aşağıdaki şekildedir:

“Eşim maaş kartımı aldı, bana harçlık veriyor. Ben de harçlığımdan aneme ufak miktarda yardım yapıyorum, dinen bir sakıncası var mı?” (Isparta)

“Çalışan bayanım eşimden izin almadan veya ona haber vermeden aileme yardım edebilir miyim?” (Şanlıurfa)

“Eşimle aynı maaşı alıyoruz. Ben maaşımla yetimlere yardım etmek istiyorum, eşim karşı çıkıyor. Buna hakkı var mı?” (Nevşehir)

“Kadın kazandığı paradan eşinden habersiz veya rızası olmadan istediği yere veya kişiye harcama yapabilir mi?” (Ankara)

“Kocamın benim kazancım üzerinde hakkı var mı?” (Isparta)

“Çalışıyorum, eşimle maaşımı bir kesede birleştirmek zorunda mıyız? Kayınpederim maaşları birleştirmiyorsa karını boşa diyormuş?” (Bursa)

“Çalışan bir kadın parasını kocasına vermek zorunda mı?” (Ankara)

“Eşimden habersiz kendi kazancımdan anneme ve ablama hediye alabilir miyim?” (Kocaeli)

“Kocam evlenirken çalışabilirsin ve kazancın da sana ait dedi. Şimdi işe kazandığım tüm parayı bana vermek kaydıyla çalışmana izin veririm diyor. Buna hakkı var mı? Evlenmeden önceki söze dayanarak o izin vermese de çalışabilir miyim?” (Kayseri)

“Kocamın rızası olmadan gelirimini istediğim gibi harcayıp, istediğim harayı işlerine verebilir miyim?” (Ankara)

İkinci konu ise evli kadının çalışmak için kocadan izin alması meselesidir:

“Evli kadın kocasından izin almadan çalışabilir mi, kazandığı para üzerinde kocası kavvam olduğundan tasarruf hakkına sahip mi?” (Tekirdağ)

“25 yıllık evliyim ve çalışıyorum. Kocam evin geçimine çok cüzi katkıda bulunuyor ve bunu söylediğimde de "ben izin vermezsem sen çalışamazsın" diyor. Dinimize göre kadın kocanın izni olmadan çalışamaz mı, izin verdiği için koca kadının bütün parasını harcayabilir mi?” (Çankırı)

Üçüncü konu evli kadınların şahsi - özel durumlarıyla alakalıdır:

“Çalışırken iş kazası geçirdim ve malulen emekli oldum. Çalışmadan ve emeklilik hak etmeden şimdi para alıyorum. Bu helam mıdır?” (İstanbul)

“Çalışan bir bayanım. Eşim maddi çıkar gözeterek benle evlenmiş, şimdi anlıyorum. Eşim kendi yuvamız dışında harcamalar yapıyor, harcamalarını gizliyor. Eşlerin gelirlerini, harcamalarını birbirinden gizlemesinin dinen hükmü nedir?” (Antalya)

Evli kadınların sorularında yer alan dördüncü konu ev geçiminin kimin üzerine olduğu ile ilgilidir:

“Çalışan kadını. Eşim evin geçimini üzerime yıktı. Kendi parasını istediği gibi harcıyor. Ben evi geçindiriyorum. Bunu söyleyince de kavga çıkıyor. Ne yapmalıyım?” (Samsun)

Bulgular

Din İşleri Yüksek Kurulu'na “kadının ücret karşılığı çalışması” ile ilgili gelen sorular üzerinde yaptığımız incelemede aşağıdaki durumlar dikkati çekmektedir:

✓ Kural'a genelde erkekler soru sormaktadır. Toplam sorularda kadınların oranı dörtte birdir. Ancak özel olarak ele aldığımız ve aile hayatı üst başlığı içinde yer alan “kadının ücret karşılığı çalışması” ile ilgili sorularda bu oran tersine dönmüştür. Bu konuda sorulan soruların dörtte üçünü kadınlar sormuştur.

✓ Gelen soruları evli, bekâr, boşanmış ve medeni durumu bilinmeyen olarak ayırdığımızda sorunların yaklaşık dörtte üçü gibi büyük çoğunluğunun evliler tarafından sorulduğu dikkati çekmektedir. Bu durum, kadının ücret karşılığı çalışması konusundaki tereddütlü durumların daha çok evlilikle yakın ilişkisi olduğunu göstermektedir.

✓ Kadının ücret karşılığı çalışması ile ilgili sorularda bölgelere özgü bir farklılaşma gözlenmemektedir.

✓ Gelen sorularda kadının ücret karşılığı çalışmasına genel olarak bir itirazın yoktur. Evli kişiler arasında karısının çalışmasını istemediğini ifade eden sadece iki erkek vardır. Diğerleri, ister kadın ister erkek olsun kadının ücret karşılığı çalışmasına dair bir itiraz getirmemiştir. Hatta bir bekâr erkek

104 • KADININ ÜCRET KARŞILIĞI ÇALIŞMASI KONUSUNDA DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU'NA GELEN SORULAR

açıkça “*çalışan bir bayan istiyorum*”, “*bir kadın da kocam benimle çalıştığım için evlenmiş*” şeklinde ifade etmişlerdir.

✓ Gelen sorular cinsiyet ve medeni durumdan bağımsız olarak özellikle 3 konu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlar: Kadının kazancının tasarruf hakkının kime ait olduğu, Evli kadınların çalışmasının kocasının iznine tabi olup olmadığı, Kadının çalışmasının helal olup olmadığı ile ilgilidir.

✓ Medeni durum ve soru konusu ilişkisine baktığımızda evlilerin soru konusu önceliğinin aynı olduğu görülmektedir. Evli erkek ve kadınların soruları, kadının kazancı üzerinde kimin tasarruf hakkı olduğu konusu üzerinde yoğunlaşmaktadır. İkinci sırada ise kadının çalışmasında kocasının izninin gerekip gerekmediği meselesi gelmektedir.

✓ Bu soruların analizinin temel bulgusu olmamakla birlikte işaret edilmesi gereken ilginç bir bulgu, ihtilafli konular içinde gelir elde eden kadının geliri üzerindeki tasarrufunun nasıl olacağına öne çıkmasıdır. Bazı erkeklerin eşlerinin ücret karşılığı elde ettikleri gelirin nasıl kullanılacağı konusunda, dini referanslarla mutlak yetkili olma konusunda oldukça istekli gözükmektedirler. Bazı kadınların da yine dini referanslarla ev geçiminin sorumluluğunu erkek üzerine yükleyen geleneksel yaklaşımın gölgesinde hem ücret karşılığı çalışmak hem de kazançları üzerinde ev sorumluluğu üstlenmeksizin tasarrufta bulunma arzusunda oldukları dikkati çekmektedir.

Sonuç

Kadınlar her dönemde, duruma bağlı olarak bazen ev içinde bazen ev dışında çalışmışlardır. Ancak sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan ücretli işgücü sistemi, çalışma hayatında köklü bir değişiklik getirmiştir. Hayatın devamı için ne kadar vazgeçilemez işlevleri olursa olsun ücrete konu olmayan üretken faaliyetlerin değeri ikincilleşmiş, ücret karşılığı çalışma lehine yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Bu yeni düzende daha çok parasal değerlendirmeye konu olmayan ev işleri, yaşlı ve çocuk bakımı konularında faaliyette bulunan kadınların sanki çalışmadığını ima eden “çalışan kadın” kavramı ortaya çıkmıştır. Bu beraberinde kadının ücret karşılığı çalışması tartışmalarını getirmiştir. Ücret karşılığı işlerin, ev dışında olduğu için öncelikle erkeklere teklif edilmesi, onlardan arta kalırsa kadınların ev dışına çıkması biçiminde bir süreç izlenmiştir. Bu süreçte, kadının ücret karşılığı çalışması konusunda kültürel ve dini değerlendirmelerin pekiştirici rol üstlendiği görülmektedir.

Bugün gelinen noktada kadının çalışmasının ‘defacto’ bir durum halini aldığı görülmektedir. Toplum genelinde bu durum normalleşmiş ve içselleştirilmiştir. Ülkemizde, kadının ücret karşılığı çalışmasının toplum genelinde büyük kabul görmüş ve bu yüzden büyük oranda bir tartışma konusu olmaktan

çıkması olmasına rağmen; hem ilahiyatçı akademisyenler hem de dindar halk arasında tereddütlerin olduğu görülmektedir. Bu tereddütler, kadına hasredilen ev içi sorumluluğun dışarıda çalışması halinde aksaması kaygısı ile dinin bu konudaki hükmünün netliğine dair duyulan kuşkudan kaynaklanmaktadır. İlahiyat öğretim üyelerinin bu konudaki değerlendirmelerini, son üç yüzyılda çalışma hayatının geçirdiği köklü dönüşümü analiz etmeden, ağırlıklı olarak tarım toplumu örnekleri üzerinden yürüttükleri görülmektedir.

Din İşleri Yüksek Kurulu'na gelen sorular incelendiğinde, kadınların bağ, bahçe ve ev içi işlerde gün boyu çalışmasının meşruyetine dair bir tereddütün olmadığı ama ücretli çalışma konusunda bazı tereddütlerin olduğu görülmektedir. Tereddütlerin evli erkeklerde, eşlerinin çalışmasına olumlu bakmakla birlikte, gelirleri üzerinde tasarrufun kimde olduğu konusuna yoğunlaşırken; kadınlarda ücretli çalışmak için kocasının izninin şart olup olmadığı ve ev geçindirme sorumluluğunun kime ait olduğu konularında toplanmaktadır. Tereddütlerin aynı dini referansları kullanarak erkeklerin kadının gelirinin yönetiminin kendilerine verilme, kadınların da ailenin geçimini sağlama sorumluluğunun erkekte olduğu varsayımıyla kazançlarını bu sorumluluğa ortak olmadan kullanmaya dini gerekçe bulma beklentisiyle sorulara yansımaları, konunun dini olmaktan çok kültürel boyutuna dair açık ipuçları vermektedir.

Kaynaklar/References

- Baktır, M. (2005). "İslam'da Kadının Çalışma Şartları", Sosyal Hayatta Kadın, İstanbul: Ensar Vakfı:121-149.
- Battal, A. (2008). Boşanma Sebepleri. Bilimsel Araştırma Projesi Uygulama Sonuçları (Nihai Rapor). Akademik Dayanışma Araştırma ve Geliştirme Vakfı. İstanbul: Eflatun Matbaacılık.
- Berber, M. ve Eser, B. Y. (2008) "Türkiye'de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz", İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, C.10, S.2: 1-16.
- Canan, İ. (2005). "Hz. Zeyneb'in Hane-i Saadet'teki İş Atölyesi", Sosyal Hayatta Kadın, İstanbul: Ensar Vakfı:113-119.
- Çarıkcı, P. (2018). <https://www.kariyer.net/ik-blog/kadinlarin-is-hayatinda-ve-sosyal-hayattaguclendirilmesi-kurumsal-sorumluluktur/> Erişim Tarihi: 28.11. 2018
- Demir, Z. (2014). Modern ve Postmodern Feminizm. (2. Baskı) İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Demir, Z. (2016). "Diyamet Fetvaları Üzerinden Aile Hayatına Yönelik Sorular ve Cinsiyet İlişkisi", 1st International Women's Congress. Ankara, Turkey.
- Dursun, S. ve İftar, E. (2014). "Kadın Çalışanların Yaşamış Oldukları İş Aile Yaşamı Çatışmasının İş ve Yaşam Doyumu Üzerine Etkisi", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.28, S.3: 127-137.
- Er, Ş. (2013). "Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılım Oranını Etkileyen Faktörlerin Bölgesel Analizi", Öneri Dergisi, C.10, S.40: 35-44.
- Erkek, S. ve Karagöz, H. (2009). Kadının Hayatındaki Yeri ve Karşılaştığı Sorunlar, Konya: Konya Ticaret Odası Etüt-Araştırma Servisi.

**106 • KADININ ÜCRET KARŞILIĞI ÇALIŞMASI KONUSUNDA
DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU'NA GELEN SORULAR**

- Işiker, D. (2011). Bir Zorunluluk Alanı Olarak İçerisi ve Dışarı. 28 Şubat ve Başörtülü Kadınlar. Bir Zihinsel ve Ruhsal Dönüşümün Anlatıl(a)mamış Hikayesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- İzzetbegoviç, A. (2006). Müslüman Kadın - Kadın ve Anne (İslâm'daki Kadın Meselesinin Araştırılmasına Bir Katkı), Çev. Rahman Ademi, Haz. Mahmut Hakkı Akın-Faruk Ka-raaslan-Ümit Aktaş, Malatya: Malatya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Karabıyık, İ. (2012). Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadının İstihdamı. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi. C.32, S.1: 231-260.
- Karaman, H. (2005). “Günümüzde Çalışan Müslüman Kadının Problemi”, Sosyal Hayatta Kadın, İstanbul: Ensar Vakfı:333-348.
- Kocabıyık, F. ve Gökçaya V. B. (2005). Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.6, S.1: 195-219.
- Lafargue, P. (2015). Tembellik Hakkı. 1848 “Çalışma Hakkı”nın Çürütülmesi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kabeer, N. ve Simeen M. (2004). “Rags, Riches and Women Workers: Export-oriented Garment Manufacturing in Bangladesh” <http://www.wiego.org/sites/default/files/publications/files/Kabeer-Mahmud-Export-Oriented-Garment-Bangladesh.pdf> (Erişim Tarihi: 05.10.2018).
- Koçkuzu, A. O. (2005). “Toplumumuzda Kadını Çalışmaya İten Sebepler ve Bunun Sonuçları”, Sosyal Hayatta Kadın, İstanbul: Ensar Vakfı: 315-327.
- Korkmaz, M. ve Alacahan N. D. (2013). “Türkiye’de Formel Piyasaya Yönelmede Kadın İşgücü Arzı ve GSYH Etkileri: Ampirik Bir Çalışma”. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, C.8, S.7:887-900.
- Martı, H. (2018). Hakları ve Saygınlığıyla İslam’da Kadın. Ankara: TDV Yayınları.
- Oğuzhan, Z. (1998). Bir Başörtüsü Günlüğü, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özdalga, E. (2008). Sızlayan Yara Başörtüsü Sorunu, çev. İbrahim Karpatlıkaya, İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Özer, M. ve Biçerli, K. (2003). “Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2003-2004, 3(1),55-86.
- Paçacı, M. (2010). “Çağdaşçı “Kur’an’da Kadın” Yorumunun Eleştirisi”. Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar. Ed. Bilal Gökçır, Necdet Yılmaz, Ömer Kara, Muhammed Abay, Necmettin Gökçır İstanbul: İlim Yayma Vakfı: 559-585.
- Savaş, R. (1991). Hz. Muhammed (s.a.v.) Devrinde Kadın. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Savaş, R. (1994). Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı: Asr-ı Saadette İslâm. İstanbul: Beyan Yayınları.
- The World Bank (2004). Gender and Development in the Middle East and North Africa. MENA Development Report. Washington, D.C.
- TÜİK (2006). Türkiye İstatistik Kurumu Aile Yapısı Araştırması. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Mabaası.
- TÜİK (2017). Hanehalkı İşgücü Anketi.
- TÜİK (2017). İstatistiklerle Kadın, 2016. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 24643
- TÜİK (2018). İstatistiklerle Kadın, 2017. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 27594.
- <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=1.5.633&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch> (Erişim Tarihi: 10.07.2018)